

Đura Knežević

DR. RADOŠ SMILJKOVIĆ: A POLITIKAI PÁRTOK SZOCIOLÓGIÁJA

(Sociologija političkih stranaka, Izdavačko-informativni centar
studenata, Beograd, 1976.)

Tartalom:

I deo: KLASNA PRIRODA DRUŠTVENE ULOGE POLITIČKIH (PARTIJA) STRANAKA

I Određivanje pojma političkih stranaka (partija); II Društveno-istorijski uslovi nastajanja i protivurečne tendencije u razvoju političkih stranaka; III Složenost odnosa između klasa i partija; IV Osnovne komponente društvene uloge političkih partija; V Purevi i oblici razrešavanja društvene uloge političkih stranaka; VI Političke stranke u procesima političkog odlučivanja; II deo: I Članovi stranke — strukturiranje prema stepenu političkog delovanja; II Idejno-politički aspekti kriterijuma članstva — rast i opadanje brojnosti u partijama; III Unutrašnji odnosi političkih partija; IV Elementi kadrovske politike; protivurečne tendencije u realizaciji rukovođenja; V Organizacioni oblici — ideologija i akcija političkih stranaka; VI Razvrstavanje političkih stranaka i stranačkih sistema; VII Ukidanje klasnih odnosa i političke stranke.

Számos szerzőnk foglalkozott már a politikai pártok kialakulásának, fejlődésének és társadalmi hatásának vonatkozásaival, de elsősorban a társadalom tagjainak politikai szervezkedésében betöltött szerepével. Mégis, meglepően kisszámú tanulmány teszi ezt korszerű módon és a teljesség igényével. Az eddigiek közül dr. Radomir Lukić (Političke stranke, Naučna knjiga, 1966.) és dr. Stjepan Pulišelić (Političke partije I, Narodne novine, 1967; Političke stranke kao faktor suvremenog političkog sistema, Naprijed, 1964, 1971.) munkái érdemeltek legtöbb figyelmet.

Ezeknek a körülményeknek a figyelembe vételével és abból kiindulva, hogy a külföldi szerzők milyen jelentős figyelmet szentelnek tárgykörünknek, arra következtethetünk, hogy a politikai szervezkedés szociológiájával, mint új tudományággal és tantárggyal, és a számunkra különösen fontos problémák feldolgozásával szerzőinknek és kiadóinknak többet kellene foglalkozniuk.

Dr. Smiljković könyve éppen ilyen szempontból hézagpótló mű. Megemlíti, hogy anyaga a Politikai Tudományok Karán tartott előadásaiából állt össze, de az olvasó futólag beletekintve is megállapíthatja, hogy mind indítékában, mind eredményében túlszárnyalja a tankönyv keretet és tanulmányá kerekedik.

A könyv két részre oszlik: az első rész hat fejezeten át tárgyalja a politikai pártok kialakulását, meghatározását, valamint az osztályokhoz és a politikai rendszerhez való viszonyát; a második részben szervezési formáikkal foglalkozik hét fejezetben.

Már az elméleti kérdéskör vizsgálatának kezdetén hangsúlyozza, hogy korunkban általánosan elfogadott a párt mint politikai szervezeti forma. A politikai társadalmisító folyamatával egyidejű az egyéni és társadalmi fejlődés lényeges kérdéseivel kapcsolatos döntésektől való elidegenedés jelentkezése.

Az első fejezetben — mint általában szokás — a politikai párt fogalmának meghatározásait elemzi. A szakirodalomban használatos definíciók különbözősége mindenekelőtt az eltérő osztályszempontú megközelítésből adódik. A szerző azonban helyénvalóan figyelmeztet, hogy nem lehet mindent kizárólag az osztályszempontra visszavezetni, még ha az olyan fontos is. Például nem csak a marxisták és a nem marxisták között, hanem ezeken a csoportokon belül is vannak különbségek. Meghatározásbeli eltéréshez vezet még az is, ha az egyik-másik tényezőnek, részletnek — az ideológiának, a szervezeti felépítésnek, az általános jólétnek, a vezető szerepének stb. — az adott társadalmi körülmények között elsőleges fontosságot tulajdonítanak.

A marxizmus klasszikusainak a párról szóló tanítása azon a közismert tételen alapul, miszerint a pártban az osztályérdek fogalmazódik meg. Ilyen szempontból lényeges különbséget lehet felfedezni az egyes pártok meghirdetett programja és gyakorlata között, valamint meg lehet határozni osztályhovatartozásukat. Szerzőnk éppen ezért hangsúlyozza:

„A politikai pártok lényegének meghatározásában jelentős szerepe van a burzsoázia és a proletariátus pártja közötti különbségnek, amit egyébként a marxizmus klasszikusai is hangsúlyoztak. A különbségek jellegének és mibenlétének meghatározásakor a marxizmus klasszikusai a proletariátus és a burzsoázia gyökeresen különböző érdekeiből indultak ki. A burzsoáziának, mint kizsákmányoló osztálynak a valóságos helyzetből következik, hogy politikai pártjai igyekeznek megfelelő politikai fedezetet biztosítani az osztálytársadalom fenntartásához. Ezzel ellentétben a munkásosztály pártjai annak az osztálynak az érdekeit képviselik, amelynek végső felszabadulása szoros kapcsolatban van a társadalom osztályjellegének felszámolásával és a különböző társadalmi cso-

portok antagonisztikus politikai szembenállásának feloldásával.” (14. old.)

A párt fogalmának meghatározásai többnyire egyoldalúak, ellentmondásosak és a marxizmustól idegenek. A szerző megkísérli csoportokba foglalni, rendszerezni: 1) a párt ideológiai szervezet, 2) hatalmat gyakorló szervezet, és 3) osztársadalmi szervezet. A polgári elméletek egyoldalúságára rámutatva a szerző pontos következtetéseket von le és lényeges összetevőként emeli ki a politikai pártok eszmei irányultságát, programját, szervezetüket, szociális összetételüket és mindennapi eszmei tevékenységüket.

A tanulmány második fejezete a politikai pártok kialakulásának társadalmi és történelmi feltételeit, valamint fejlődésük ellentmondásait dolgozza fel. Hangsúlyozza, hogy az erről kialakult nézetek igen különbözőek, és Marx álláspontjára hivatkozva elmondja, hogy a politikai és pártjellegű szervezkedés okát a gazdaság felépítésében és a munkásosztály nagyfokú kizsákmányolásában kell keresnünk, mert a tőke uralma következtében a munkások érdeke és helyzete azonos lett. Az összes álláspontot három csoportba sorolja: a párt létrejöttének természettudományos, intézményes és osztályszempontú meghatározásának körébe. A szerző teljesen érthető okokból minősíti tudománytalannak Sombart álláspontját, miszerint a pártok létrejötténél a véletlen játsza a legnagyobb szerepet, valamint Braiss elképzelését, hogy vallási, később faji, dinasztikus és hasonló okok következményei. Hasonlóan viszonyul a mentalitással, a parlamentáris demokrácia hatásával kapcsolatos és az ehhez hasonló polgári elképzelésekhez. Tanulmányának ebben a részében szemléletesen és dokumentálva elemzi az angliai, egyesült államokbeli, a franciaországi polgári pártok és a németországi, olaszországi, spanyolországi fasiszta típusú pártok kialakulását.

Smiljković professzor a munkáspártok kialakulását a kapitalizmusnak arra az időszakára teszi, amikor a munkások szervezetbe tömörülése a burzsoázia gazdasági és politikai kényszerével való szembehelyezkedésként jelentkezett. Az új pártokat tömegesség, viszonylagos tagfelvételi szabadság, a hivatásos apparátus és bürokráciája erősödése jellemezte. Ezzel összefüggésben idézzük alábbi következtetését: „A világ egyetlen politikai pártja sem mentes a bürokratizálódástól. A hivatásos funkcionáriusokkal működő pártgépezet az osztály, illetve a párt leghatásosabb politikai és eszmei irányítójává vált.” (39. old.)

Az osztályok és pártok közötti összetett viszonyt a harmadik fejezetben tárgyalja. Hosszasan cáfolja a burzsoá teoretikusoknak azt az álláspontját, miszerint a párt osztályfeletti képződmény, hisz ez az álláspont megegyezik azzal, amely az államot általános jóléti intézménynek tünteti fel. Valójában „ha egy kicsit jobban megvizsgáljuk az általános

érdekekkel kapcsolatos elképzeléseket, azonnal kiviláglik osztályjellege” — hangsúlyozza a szerző.

Az osztály és a pártok kapcsolatának meghatározásához három alapvető viszonylatot kell figyelembe venni: 1) az eszmei és elméleti kapcsolatokat, amelyek jelentőségüket illetően forrás értékűek a többi szempontból, 2) a szervezési és politikai, 3) valamint a tevékenységi kapcsolatokat. Az osztályérdekek és a pártjellegű politikai megoszlás közötti kölcsönös kapcsolatok vizsgálata két szempontból lehetséges: az egyik az, amikor az osztályérdekek határozzák meg az osztálytudatot, tehát ennek alapján jön létre az elkülönülés, a másik pedig, amikor az osztályérdekek nem jutnak kifejezésre az elkülönülésben. A könyv írója megemlíti, hogy Marx és Engels már az *Osztályharcok Franciaországban* című munkájukban figyelmeztettek a burzsoázia osztályon belüli, különböző érdekek alapján való rétegződésére, valamint arra, hogy a proletariátus is hajlamos a rétegződésre. A zárórészben ezt így fogalmazza meg: „Csak az a párt, amely képes megfelelően megfogalmazni a legfontosabb osztályérdeket, amely maga köré tudja gyűjteni az osztály erőit és mindazokat, akikkel a proletariátus megfelelő együttműködést alakíthat ki, csak az számíthat vezető szerepre a proletariátus mozgalmában.” (51. old.)

A negyedik fejezet a politikai pártok társadalmi szerepének alapelemeit sorolja fel. Bár a politikai pártok az osztályharc eszközei, ugyanakkor olyan eszközök is, amelyek által a proletár emberré válik. Ezek szerint csak azok a valódi politikai pártok, amelyek a nagy történelmi cél érdekében egyesítik az ideológiai és alkotótevékenységet a politikai és szervezési tevékenységgel, ahogyan azt Marx meghatározta.

Teljesen igazoltan időzik el a politikai pártok ideológiához való viszonyánál. Az ideológia mint a társadalmi tudat egyik formája osztályérdeket képvisel, értékítéletei és magatartási normái vannak. Az osztályharc szempontjából a fejlett ideológiának és az erős szervezetnek nélkülözhetetlen az osztályérdekek megvalósulásában játszott szerepe.

Az ideológiák, akárcsak a pártok, a legkülönbözőbb módon osztályozhatók. Mégis az a legfontosabb és legalapvetőbb, amelyik osztályjellegű — mindenekelőtt a burzsoá és a proletár osztályozási mód, amelyek között számtalan átmeneti forma alakult ki. A szerző a felsorolásból az öngazgatás eszméjét emeli ki:

„A forradalmi eszme leghűbb kifejezője az öngazgatás, mert a társadalomigazgatás minden korábbi formájának túlhaladására törekszik. A szocialista öngazgatás eszméje lehetővé teszi az ideológia tagadását, mert alapul szolgál a mesterséges társadalomirányítás gyakorlati, fejlődési formáinak a túlhaladásához.” (63. old.)

Vannak természetesen reakciós és konzervatív eszmék is, de ilyesmit

a maga ideológiájáról egyik párt sem vall be. Az ilyen ideológiájú szervezeteknek az is nagyon megfelel, ha terjeszthetik, hogy eszmék nem léteznek, mert ezáltal könnyebben manipulálhatnak tagságukkal és a szavazókkal. Erre a fasiszta pártok lehetnek a legjobb példa.

A politikai pártok különös figyelmet szentelnek alapvető eszmei és politikai dokumentumuk, azaz programjuk kidolgozásának, amiben minden párt igyekszik érthetően megfogalmazni eszméit, és a politikai céljait. Ez — ahogyan Marx is írta — egy nyilvánosan kitűzött zászló, aminek alapján a közvélemény véleményt formál a párt szándékairól és érdekeiről. A program tartalma és létrehozásának módja világosan utal a szervezet jellegére, a társadalmi osztályokkal és a közvéleménnyel való kapcsolatára. A valódi állapotokat, rejtett érdekeket és szándékokat leginkább a taktikázás, a szócséplés, a meghirdetett elvek és a gyakorlat közötti ellentét fedi fel. A könyv írója ebben az összefüggésben vizsgálja a pártagitáció, a propaganda és a politikai tevékenység jelentőségét.

Az ötödik fejezetben a politikai pártok társadalmi szerepét és a politikai tevékenység feltételeinek megteremtését vizsgálja. A különbségek a pártok eltérő helyzetéből adódnak. Az oppozícióban levő pártok általában véve politikai tevékenységük széles körű tételére törekszenek. A demokratikus folyamatok fejlesztése szempontjából az alábbi párttípusokat különbözteti meg: az elit, a fasiszta, a parlamentáris, az etatisztikus-központosított és a szocialista öngazgatási jellegű pártot, mint amilyen a Jugoszláv Kommunista Szövetség is. Tehát — írja szerzőnk — „a politikai pártok valóban az egyének politikai tevékenységébe való bevonásának szervezetei. De legalább ilyen mértékben járulnak hozzá a közvetett politikai döntéshozatal feltételeinek kialakításához.” (89. old.) Röviden kitér az államnak, a szakszervezetnek, a katonaságnak, az egyháznak, a tudományos és egyéb intézményeknek a politikai életben betöltött szerepére. Szemléltetően mutatja be, hogy a pártok milyen megkülönböztetett figyelmet szentelnek a választásoknak és a káderpolitikának.

Rendkívül jelentős a tanulmány első részének utolsó, hatodik fejezete, amelyben a politikai pártoknak a döntéshozatal folyamatában betöltött szerepével foglalkozik. Szerinte napjainkban a politikai döntéshozatalnak három alapvető típusát: a burzsoá-demokratikus, az etatisztikus és szocialista öngazgatási formáját különböztetjük meg. Hangsúlyozott jelentősége van a hatalmon és a pártok viszonyának, amely kölcsönös kapcsolatban van a társadalmi és politikai rendszer jellegével. Kihat a pártnak a parlamentáris tevékenységgel kapcsolatos álláspontjára, de főleg parlamenti csoportjának munkájára. A gyakorlatban a párt és a végrehajtó hatalom kapcsolatának két alapvető formájáról beszélhetünk: az

egyik, amikor a párt csak utasításokat ad az állami szervezeteknek és többé vagy kevésbé ellenőrzi azokat, a másik pedig amikor a pártszervek közvetlenül is bekapcsolódnak a hatalom gyakorlásába, miután berkeikben meghozták az állami határozatokat. Ezeknek a megközelítési módoknak a jó és a rossz oldalait egyaránt ismerjük. A pártoknak a társadalmi tényezőkkel való kapcsolatteremtése Smiljković professzor szerint a) eszmei, b) politikai, és c) szervezési vonalon megy végbe. A felsoroltak együttesében elemzi ennek áttételét, a szervezetlen társadalmi csoportokkal kialakított kapcsolatokat, megbeszéléseket stb.

Mint már írásunk elején megállapítottuk, Smiljković professzor könyve a politikai pártok legfontosabb szervezési kérdéseit dolgozza fel. A tárgykör alapvető problémája a tag fogalmának meghatározása és a tagság rétegekre bontása. A szerző szerint a tag fogalmának meghatározásában nagyok az eltérések, példaként az európai országokat és az Egyesült Államokat említi. Egyes pártok mindenkit tagnak tekintenek, aki valamiféle hajlandóságot mutat irántuk, vagy kapcsolatban van velük, és más szervezetek viszont csak az eszmeileg és szervezetenként hozzájuk tartozókat tartják tagnak. A kommunista szervezetek Lenin meghatározásából indulnak ki, miszerint párttag mindenki, aki: 1) elfogadja programját, 2) anyagiakkal támogatja és 3) részt vesz valamelyik sejtjének munkájában.

A tagság kisebb csoportokra oszlik. Példaként említi a szervezet magva köré csoportosult aktivistákat. Róluk mondja: „a párt eszmei, szervezeti, politikai és létszámbeli megújulásának hordozói, akik mindig készek az új politikai vállalkozásra és tevékenységre”. (133. old.) Tanulmányában ezért jelentős helyet szentel párttevékenységünknek. Az aktivistáktól lényegesen különbözik a szimpatizánsok csoportja. Számos országban a szavazókat párttagként tartják nyilván, a számukkal mérik a pártok erejét. Helyesen teszi tehát, amikor ezt a kategorizációt fenntartással említi, hisz a csoportoknak lehet egészen másféle is, mint azt példánk is illusztrálja: a vezetőség, az aktivisták, a tagság, a szimpatizánsok, valamint a követői és szavazói.

A második fejezetben továbbmegy a tagság kérdésének vizsgálatában és a tagfelvétel eszmei-politikai mércéivel, valamint a létszám növelésével és csökkenésével foglalkozik. Ezzel kapcsolatban az egyik lényegbevágó megjegyzése is, amit érdekes idéznünk:

„A politikai pártok szociális összetétele többé-kevésbé kapcsolatban áll az adott szervezet, tágabb értelemben réteg társadalmi szerepével, aminek alapján fel lehet vetni a tagfelvétel mércéinek kérdését. Egyik párt sem szabhatja meg kritériumait a történelmi és társadalmi helyzettől függetlenül. Éppen ezért a létszámnövekedést, illetve csökkenését összefüggések közé helyezve kell szemlélni.” (147. old.)

A tagfelvétel mércéi általában néhány elemet foglalnak magában: az eszmei irányvonal és a program elfogadását; a párt határozatainak megvalósítását; álláspontjának érvényre juttatását és eszméinek propagálását; a tagsági díj és adomány formájában való támogatását és a pártmunka iránti felelősséget. A pártok egymástól eltérő tapasztalataira rámutatva kitér a társadalmi és történelmi körülmények, a társadalmi, a gazdasági, és a politikai tényezők hatásának meghatározására, valamint a szervezésnek a taglétszámmra gyakorolt hatására.

A pártok belső viszonya a harmadik fejezet címe. A pártviszonyok legfontosabb tényezőiként 1) a párt ideológiáját és osztályhovatartozását, 2) társadalmi tevékenységének feltételeit, 3) szervezési elveinek gyakorlati érvényesülését, 4) valamint a tagság szociális összetételét és eszmei-politikai jellemzőit említi. Meghatározása szerint „A belső viszonyokon mindenekelőtt a tagság és a párt irányvonalát, döntéseit alapvetően befolyásoló szerv horizontális és vertikális kapcsolatait kell értenünk. A pártszervezetek és szervek tagságának mindennapi munkájáról és közösségi életéről van szó”. (169. old.)

Helyszűke miatt csak pontokba foglalva utalunk arra, hogy szerzőnk mit tart a demokratikus politikai folyamatok feltételeinek: 1) a tagok egyenjogúságát, 2) a tagság politikában való jártasságát, 3) a kritikában és a különböző álláspontok harcán alapuló viszonyokat, 4) a szervezeten belüli viszonyok demokratikusságának és 5) a tájékoztatást, munkája nyilvánosságát.

A káderpolitikáról és a pártirányítás gyakorlati érvényesítésének elmentmondásairól, külön, a negyedik fejezetben ír. Abból a megállapításból indul ki, hogy napjainkban a káderpolitika kulcsfontosságú egyes társadalmi rétegek pozíciójának megőrzése szempontjából. A pártviszonyok elemzésekor viszont arra következtet, hogy „a csúcsszervektől lefelé haladva csökken a vezetés és növekszik, a végrehajtás szerepe”. Különösen a végrehajtó szervek pozíciója erősödik. Szemléletesen és meggyőzően elemzi a káderpolitikát és a választási gyakorlatot: a vezetőkáder képzésének menetét és érdekköreit, a klikkeket, elhajlásokat és a különböző csoportosulásokat. Véleménye szerint a pártvezetőségek elzárkózásának a politikai professzionalizmus is egyik oka.

A párt céljainak és feladatainak megvalósulását számtalan szervezési forma szolgálja, de átalakulása nem mindig meggy végbe időben.

A politikai pártok és pártrendszerek rendszerezésének kérdését tanulmánya végére hagyta. A különböző felosztások más-más tényezőnek — a pártok kialakulási módjának, idejének, ideológiájának, a fennálló politikai rendszerhez való viszonyulásának, összetételének, belső viszonyainak vagy létszámának — az előtérbe helyezésével kerültek.

Tanulmányát az egyik legfontosabb kérdés vizsgálatával zárja. Az

osztályviszonyok és a politikai pártok felszámolása című részben. Mindaddig, míg a pártok lesznek a társadalmi ügyek igazgatásának közvetítői, addig a kisebbségnek lesz meghatározó szerepe az igazgatásban. A szocializmus és a pártrendszer túlhaladása képezi vizsgálódása zárórészének tárgyát, amelyben kimondja, hogy a végső cél megvalósításáig, az osztály nélküli kommunista viszonyok kialakulásáig társadalmisítását jelenti, a politikai szervezetek tevékenységét ilyen irányba kell terelni. Más társadalmi feltételek mellett szükségszerűen más-más úton haladnak a pártok a szocializmus megvalósítása felé.

A tartalmi elemzés alapján ismételen hasznosnak és sikeresnek kell minősítenünk Smiljković professzor vállalkozását. Tanulmánya valószínűleg nem tesz minden szempontnak eleget az egyetemi tankönyv követelményének (mindenekelőtt kivitelezésével), de meggyőződésünk, hogy az olvasó segítségére lesz tényanyaga, a tárgykör rendszerezése. Tudományos megközelítési módja hozzásegíti majd a szükséges ismeretek elsajátításához mind az egyetemistákat, mind az elméleti és gyakorlati politikai tevékenységgel foglalkozókat.

A belgrádi Egyetemista Tájékoztató- és Kiadóközpont hasznos szolgálatot tett a tanulmány megjelentetésével. Csupán műszaki szempontból akad néhány megjegyzésünk: túl apró betűs a szedés, nincsenek megfelelően kiemelve a közcímek és alcímek, nem tűnnek ki a hangsúlyozott szövegrészek stb. Reméljük, hogy hamarosan sor kerül a második kiadás sajtó alá rendezésére, és akkor majd kiküszöbölik az említett hibákat.

A legfontosabb mégis az, hogy a politikai pártok szociológiáját, ezt a nálunk új kutatási területet és tantárgyat Smiljković professzor könyve tudományosan gazdagítja.

Fordította *Garai László*